

JEZIK U PRAKSI

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ЈЕЗИЧКИХ ЧИЊЕНИЦА И КОНТЕКСТ*

МИЛИВОЈЕ МИНОВИЋ

Педагошка академија, Сарајево

UDK 808.61/62:37

Примљен: 15. јула 1984.

Прихваћен: 21. септембра 1984.

1) Овдје се о овоме питању расправља прије свега из одређених практичних разлога. Лингвистичко расвјетљавање призива се у помоћ да би се за лингводидактику извукли одређени закључци.

2) У основи виђено, језичке чињенице интерпретирају се на три најзначајнија плана, и то: а) на чисто лингвистичком б) на лингводидактичком и ц) на општепопуларном плану. На лингводидактичком плану имамо универзитетску и школску интерпретацију, и то опет с одређеним подврстама и у једном и у другом погледу.

3) Све три поменуте интерпретације додирују се и разликују и по опсегу и по начину. И у једном и у другом и у трећем смислу додирују се тако што се с одређеним језичким чињеницама упознају они којима су оне биле непознате. Разлике су у томе што се у првом (научном) смислу нешто осмишљава што није било уопште познато или је било дотад неадекватно освијетљено, како се сматра. У лингводидактичком смислу — новим универзитетским и школским генерацијама преноси се, у мјери која се сматра оправданом, нешто што је у науци познато, истражено. У трећем пак, тј. општепопуларном смислу грађани се поучавају нечему што је науци такође познато, а што, најчешће, има нормативни, општекултурни смисао. Између лингводидактичког и општепопуларног плана интерпретације има разлике, прије свега у избору градива и начину презентације.

4) Поставља се питање како се на овим плановима види интерпретација језичких чињеница у вези с контекстом. Ово се питање намеће зато што у лингводидактици има великих неспоразума који се темеље на теоријским разликама које

* Овај рад прочитан је као реферат на симпозијуму о теми »Контекст у лингвистици и настави«, Београд, 18. и 19. маја 1984.

постоје у општој лингвистици. А те разлике у лингвистици потичу, прво, из околности да је језик многоплана појава и, друго, али повезано с првим, да су у настајању појединих лингвистичких теорија имале утицаја и поједине науке које се у понечему додирују с лингвистиком. Међутим, то што се и може схватити као теоријска разновидност не може се аутоматски преносити у лингводидактику, чак ни ону универзитетског нивоа. А то је зато што се на плану науке тежи откривању непознатог па се искоришћују сви могући приступи. На плану пак лингводидактике у објашњавању језичких чињеница не могу се заобићи они приступи који су једноставнији, јаснији, уопште узевши сврсисходнији, без обзира какву маркацију по знанственој припадности носе на себи. Помодност може оставити негативне посљедице у настави језика.

5) При актуелизацији оvdје постављеног питања узима се у обзир проблематика контекста значењских јединица (прије свега ријечи), а не узима се у обзир проблематика контекста у проучавању фонолошког система једног језика. Тако се чини зато што директан суоднос плана изражаја и плана садржаја постоји само у првом случају, због чега се интерпретација језичких чињеница на овом плану у лингвистици и назива примарном интерпретацијом (по Martinet-у, првом у тзв. двојној артикулацији). Другим ријечима речено, тако се чини зато што се примарном интерпретацијом језичких чињеница интерпретира људско носеолошко искуство, јер се описују јединице са семантичким садржајем, а другим интерпретацијом, тј. артикулацијом фоничких дистинктивних јединица утврђују се одређени модалитети прије свега језичке економичности.

6) Колико у лингвистици има неједнаког гледања на питање о коме се оvdје расправља, видјеће се из неколико следећих података. Тако, рецимо, у естетској теорији језика Vossler, Spitzer и други) сматра се да је неко значењско језичко средство дио одређене цјелине и само се на основу те цјелине може интерпретирати. Или, како је И. Франгеш рекао: »А како нас стилистичка критика учи да је свака појединост неутуђиви дио цјелине и само у цјелини добија свој смисао...«¹ Једнострано интерпретирајући Humboldt-а (w.) и полазећи од Croce-ове интуитивне филозофије, Vossler је признавао реалним само план говора, говорни акт, који је резултат творачког дјеловања човјековог духа, а одрицао је могућност изучавања језика као објективне вриједности. »Разматрати језик с тачке гледишта постулата и правила — значи проучавати га ненаучно«, писао је.² Према њему, ријечи немају уопштавајућу и одређену самосталну вриједност, јер човјек сваким својим творачким (говорним) актом утискује у ријеч непоновљиви садржај. По естетс-

¹ И. Франгеш *»Стилистичке студије«*, Загреб, 1955, стр. 14.

² Цитат по Т. Амировој и др. *»Очерки по историји лингвистике«*, Москва, 1975, стр. 514.

кој филозофији језика, граматика као научна дисциплина може постојати једино ако је саставни дио стилистике, тј. ако омогућује интерпретацију творачке активности човјековог духа.

7) Друга лингвистичка теорија која се у вези с интерпретацијом језичких чињеница овдје помиње јесте глосематика. Ево и у овом смислу један цитат. У вези са значењем језичких јединица Хјелмслев је рекао: »Такозвана лексичка значења одређених знакова нису ништа друго до умјетно изолована контекстуална значења или њихово умјетно описивање. Ниједан знак нема никаквог значења у апсолутној изолацији и свако значење знакова настаје у контексту, под којим ми подразумевамо ситуациони или експлицитни контекст, није важно који, уколико у неограниченом или продуктивном тексту (живом језику) ми увијек можемо ситуациони претворити у експлицитни контекст.«³ У овом цитату није тешко разазнати да се под експлицитним контекстом подразумева оно што бисмо ми данас назвали вербалним контекстом.

8) Трећи теоријски став који се, насупрот изнесеним мишљењима, овдје истиче јесте став функционалне теорије или функционалне школе (André Martinet и други). По овој теорији језичке чињенице (овдје: значењске јединице или, како се у поменутој теорији називају, монеме) интерпретирају се полазећи од положаја неке јединице у систему (А), а затим се таква јединица посматра у говорној реалности (Б). Према томе, језичка јединица се прво разматра ван контекста и конституације, а затим се установљује утицај позиције и окружења у говорној реализацији (дакле утицај контекста или конситуације).⁴ Додуше, каже се и следеће: »То повјерење у ситуацију је тако опћенито да су сви језици развили више врста монема чије тумачење увијек зависи од ситуације.«⁵ Међутим, ово треба схватити у смислу изузетка од основног правила.

9) Пошто постоје разне лингвистичке теорије, то се може десити, као што се и десило, да се, без познавања комплетног или приближно комплетног стања на општелингвистичком плану, некритички узму одређени ставови одређене лингвистичке школе или правца као основа за одређене оперативне захвате у настави језика. Тако смо и били дошли у ситуацију да су, под утицајем естетске лингвистичке теорије, у неким социокултурним срединама на српскохрватском језичком подручју давани такви упуту за извођење наставе српс-

³ Луј Ељмслев *»Пролегомену теорији језика«*, руски превод, у књизи *»Новое в лингвистике«*, I, Москва, 1960, стр. 303/304. Види и хрватско-српски превод истог дјела, с енглеског језика, Загреб, 1980, стр. 47/48.

⁴ Поред осталог, види и Андре Мартине *»Језик и функција«*, српско-хрватски превод, Сарајево, 1973, стр. 72. Види и у *Вопросы языкознания*, бр. 6, 1978, у тексту Л. Г. Веденине *»Функциональное направление в современной зарубежной языкознании«*, стр. 80.

⁵ Martinet, наведено дјело, стр. 74.

кохрватског језика у којима се тражило да треба увијек полазити од текста, и то од умјетничког (дакле чак не ни од информативног текста ни од конситуације). Изван текста, говорило се, није погодно ишта радити, па ни објашњавати нпр. изговор сугласника *ч* и *ћ*. Из истих разлога тврдило се да и тзв. лексичке вјежбе у школској настави, организоване на основу лексичког материјала узетог из језика, а не из одређеног текста, немају никаквог значаја јер се њима не стиче »осјећај за облик, боју, мирис, звук и сл., пошто ријечи добивају своју комуникативну вриједност у контексту и једино се у тој околности могу интерпретирати њихове значењске вриједности.«

10) Овдје немамо могућности да шире показујемо схватања апсолутних контекстуалиста, већ ћемо на неким конкретним примјерима значењских јединица показати да се одређене језичке чињенице могу интерпретирати и ван говорног контекста, а исто питање освијетлиће се и с чисто теоријског становишта (лингвистичког).

11) Рецимо, у наставној пракси дајемо ученицима или студентима задатке сљедећег типа:

а) Упоредите дате паралелне именице и одредите у којих је од њих шири, а у којих ужи обим (поље) значења: Примјери: *обућар* — *опанчар*, *овчар* — *чобан(ин)*, *љекар/лијечник* — *хирург/кирург*, *тифус* — *болест*, *спортист(а)/спорташ* — *рукометаш*, и сл.

б) Уз коју именицу, једну те исту, као субјекат у реченици могу доћи као предикати сљедећи глаголи: *лити*, *пљуштати*, *сипити*, *росити*, *ромињати*, *промицати*, *падати*? Који од ових глагола има најшири обим (поље) значења, тј. који од њих може замијенити остале наведене глаголе у истој реченици?

12) Затим слиједи питање уз обје групе лексема: Да ли је нека ријеч изражајнија ако јој је шири или ако јој је ужи обим значења? (Овдје се под већом изражајношћу подразумијева углавном већа референцијална информативност.) Тек у продуженом разговору може се констатовати у вези с другом скупином лексема да у говору објективног типа (службени, научни стил и сл.) киша обично само пада (и то јака, слаба и сл.), а да у разговору, умјетничком стилу и сл. може *пљуштати*, *лити* итд.

На основу чега се у наставној пракси води овакав разговор? И он се води на основу неког контекста, само не на основу вербалног или ситуационог, већ на основу језичког, односно искуственог. Друкчије речено, значења ријечи у оваквим вјежбама интерпретирају се на основу њиховог статуса у лексичком систему српскохрватског језика. А онда се поставља питање како објаснити ову језичку специфичност.

14) Ова се појава може објаснити не толико на основу комуникативне колико на основу гносеолошко-семиотичке функције језика. Наиме, највећи дио лексичких јединица једног језика знаци су за одређене сегменте ванјезичке стварности. Те су номинације резултат сазнавања свијета генерација и генерација предака данашњих по-

силаца одређеног језика. Оне (номинације) говоре о сазнајном искуству одређеног друштвено-језичког колектива на његовом историјском путу. Јер језик је израз и осмишљавање, упознавања стварности у којој су људи живјели. Субјекти сазнавања (преци са својим појмовним свијетом) мијењали су се, а, мање или више, мијењала се и ванјезичка стварност. Остајала су језичка средства (номинације) као структурно организована класификација људског искуства. Дакле, семиозиси су се мијењали, а резултати семиолошког процеса (номинације) остајали су сачувани углавном до наших дана. Отуда многи од тих језичких знакова, посебно највећи дио оних из општеупотребне лексике одређеног језика, објективно постоје у језичком осјећању људи који се тим језиком служе као матерњим. Разумљиво је зато што се они могу интерпретирати и изван вербалног и ситуационог контекста, а на основу језичке, односно искуствене своје ситуираности.

15) Овим није речено да одређене лексичке јединице у конкретним говорним реализацијама (у реченици и тексту) не добијају и додатне семантичке и стилске вриједности. Уопште узето, аспект обавезности контекста у овом раду није разматран. Није, затим, разматрана ни проблематика односа полисемије и контекста. Такође, овдје није било говора ни о граматичким значењима у вези с контекстом, а ни о значају контекста у вези с реченицом. Међутим, треба поменути да се нека граматичка значења могу интерпретирати не само на основу реченичног контекста, већ и на основу синтагме, као минималне синтаксичке везе, и то на докомуникативном нивоу (нпр. значења зависних падежа). А нека се граматичка значења могу интерпретирати и на основу »голих« лексиона (нпр. значење именичког рода и броја, значење глаголског вида и сл.). То су она граматичка значења која припадају унутарњој сфери садржаја језичких јединица, односно која не зависе од њихове комбинаторике у синтагматском ланцу.